पल्लवः ८ श्वेतमरिचः ९। इति जटाधरः॥
तीक्ष्णः१० गन्धः११ गन्धकः१२ काक्षीवकः१३
आक्षीवः १४ शुभाञ्जनः १५ स्त्रीचित्तहारी१६
द्रविणनाशनः १७। इति शब्दरत्नावली॥
कृष्णगन्धा१८ मूलकपर्णी१९। इति रत्नमाला॥
नीलशिग्रुः २० जनप्रियः २१ मुखमोदः २२
कृष्णशिग्रुः २३ चक्षुष्यः२४ रुचिराञ्जनः २५।
अस्य गुणाः। तीक्ष्णत्वम्। कटुत्वम्। स्वादुत्वम्। उष्णत्वम्। पिच्छिलत्वम्। जन्तुवातार्त्तिशूलनाशित्वम्। चक्षुर्हितत्वम्। रोचनत्वञ्च। इति राजनिर्घण्टः॥ अपि च।
"शोभाञ्जनः कटुस्तिक्तः शोथविद्रधिगुल्मनुत्।"
इति राजवल्लभः॥
अन्यच्च। अथ शोभाञ्जनः श्यामः श्वेतः रक्तश्च।
"शोभाञ्जनशिग्रुतीक्ष्णगन्धकाक्षीवमोचकाः।
तद्बीजं श्वेतमरिचं मधुशिग्रुः सलोहितः॥
शिग्रुः कटुः कटुः पाके तीक्ष्णोष्णो मधुरो लघुः।
दीपनो रोचनो रूक्षः क्षवस्तिक्तो विदाहकृत्॥
संग्राह्यशुक्रलो हृद्यः पित्तरक्तप्रकोपणः।
चक्षुष्यः कफवातघ्नो विद्रधिश्वयथुकृमीन्॥
मेदोपचीविषप्लीहगुल्मगण्डव्रणान् हरेत्।
श्वेतः प्रोक्तगुणो ज्ञेयो विशेषाद्दाहकृद्भवेत्॥
प्लीहानं विद्रधिं हन्ति व्रनघ्नः पित्तरक्तकृत्।
मधुशिग्रुः प्रोक्तगुणो विशेषाद्दीपनः सरः।
शिग्रुवल्कलपत्राणां स्वरसः परमार्त्तिहृत्॥*॥
चक्षुष्यं शिग्रुजं बीजं तीक्ष्णोष्णं विषनाशनम्।
सवृष्यं कफवातघ्नं तन्नस्येन शिरोऽर्त्तिनुत्॥
शिग्रुशाकं हिमं स्वादु चक्षुष्यं वातपित्तहृत्।
बृंहणं शुक्रकृत् स्निग्धं रुच्यं मदकृमिप्रणुत्॥"
अस्य पुष्पगुणाः।
"शिग्रोः पुष्पन्तु कटुकं तीक्ष्णोष्णं स्नायुशोथनुत्।
कृमिहृत् कफवातघ्नं विद्रधिप्लीहगुल्मजित्॥"
अस्य फलगुणाः।
"शोभाञ्जनफलं स्वादु कषायं कफपित्तनुत्।
शूलकुष्ठक्षयश्वासगुल्महृत् दीपनं परम्॥"
इति भावप्रकाशः॥
अथ रक्तशोभानपर्य्यायः।
"सुरङ्गी स्वादुगन्धा च मधुलग्नः शुभाञ्जनः॥"
इति रत्नमाला॥
अन्यच्च।
"रक्तशोभाञ्जने तुल्यौ मधुशिग्रुमधुद्रवौ।"
इति शब्दरत्नावली॥
अस्य पुष्पगुणाः।
"मधुशिग्रोस्त्वक्षिहितं रक्तपित्तप्रसादनम्॥"
इति भावप्रकाशः॥
अन्यत् रक्तशिग्रुशब्दे द्रष्टव्यम्॥
शोली, स्त्री, वनहरिद्रा। इति राजनिर्घण्टः।
शोषः, पुं, (शुष्+भावे घञ्। शोषनम्। इति मेदिनी॥ (शुष्यत्यनेनेति। शुष्+करणे घञ्।) यक्ष्मरोगः। इत्यमरः॥ तद्रोगस्यौषधं यथा,—
"वचा त्रिकटुकञ्चैव करञ्जं देवदारु च।
मञ्जिष्ठा त्रिफला श्वेता शिरीषो रजनीद्वयम्
प्रियङ्गुनिम्बत्रिकटु गोमूत्रेणावघर्षितम्।
नस्यमालेपनञ्चैव स्नानमुद्वर्त्तनं तथा॥
अपस्मारविषोन्मादशोषालक्ष्मीज्वरापहम्।
भूतेभ्यश्च भयं हन्ति राजद्वारे च शासनम्॥"
इति गारुडे १९९ अध्यायः॥
शोषणं, क्ली, (शुष्+ल्युट्।) रसाकर्षणम्। चोषण इति भाषा। तत्पर्य्यायः। रसादनम् २। इति हेमचन्द्रः॥ स्नेहरहितीकरणम्। यथा,—
"शोषणेन शरीरस्य तपसाध्ययनेन च।
पापकृन्मुच्यते पापाद्दानेन च दमेन च॥"
इति प्रायश्चित्ततत्त्वम्॥
शुण्ठी। इति राजनिर्घण्टः॥
शोषणः, पुं, (शोषयतीति। शुष+णिच्+ल्युः।) कामदेवस्य बाणविशेषः। यथा,—
"उन्मादनः शोषणश्च तापनः स्तम्भनस्तथा।"
इति जटाधरः॥
श्योनाकवृक्षः। इति भावप्रकाशः॥ (शोषणकारके, त्रि॥)
शोषसम्भवं, क्ली, (शोषाय रसाकर्षणाय सम्भवो यस्य।) पिप्पलीमूलम्। इति राजनिर्घण्टः॥
शोषापहा, स्त्री, (शोषं अपहन्तीति। हन+डः टाप्।) क्लीतनकम्। इति राजनिर्घण्टः॥ शोषनाशके, त्रि॥
शोषितः, त्रि, (शुष+णिच्+क्तः।) कृतशोषणः। यथा,—
"आतापिर्भक्षितो येन वातापिश्च महासुरः।
समुद्रः शोषितो येन स मेऽगस्त्यः प्रसीदतु॥"
इति मलमासतत्त्वम्॥
शौकं, क्ली, (शुकानां समूहः। शुक+"खण्डिकादिभ्यश्च।" ४।२।४५। इत्यञ्।) शुकगणः। इत्यमरः॥ स्त्रीणां करणम्। इति मेदिनी॥
शौकरं, शौकरवं, क्ली, (शूकरस्येदमिति। शूकर+अण्।) तीर्थविशेषः। यथा,—
वराह उवाच।
"शृणु मे परमं गुह्यं यत्त्वया परिपृच्छितम्।
मम क्षेत्रं परञ्चैव शुद्धं भागवतप्रियम्॥
परं कोकामुखं स्थानं तथा कुब्जाम्रकं परम्।
परं शौकरवं स्थानं सर्वसंसारमोक्षणम्॥
यत्र संस्था च मे देदि ह्युद्धृतासि रसातलात्।
यत्र भागीरथी गङ्गा मम शौकरवे स्थिता॥
धरण्युवाच।
केषु लोकेषु यान्तीश शौकरे ये मृताः प्रभो!।
किं वा पुण्यं भवेत्तत्र स्नातस्य पिबतस्तथा॥
कति तीर्था विशालाक्ष। क्षेत्रे शौकरवे तव।
धर्म्मसंस्थापनार्थाय तद्विष्णो! वक्तुमर्हसि॥
वराह उवाच।
शृणु तत्त्वेन मे देवि! यत्त्वं मां परिपृच्छसि।
कां गतिं ते प्रपद्यन्त नरा शौकरवे मृताः॥
तेषां स्नानस्य वै पुण्यं गतस्यैव मृतस्य वा।
तत्र यानि च तीर्थानि मम संस्थानसंस्थिताः॥
शृणु पुण्यं महाभागे मम क्षेत्रेषु सुन्दरि।
प्राप्नुवन्ति महाभागे गत्वा शौकरवं प्रति॥
दश पूर्व्वापरांश्चापि अपरान् सप्त पञ्च च।
स्वर्गं गच्छन्ति ते तत्र ये मृतास्तेषु जन्तवः॥
गमनादेव सुश्रोणि! मुखस्य मम दर्शनात्।
सप्तजन्मान्तरे भद्रे जायते विपुले कुले॥
धनधान्यसमृद्धेषु रूपवान् गुणवान् शुचिः।
मद्भक्तश्चैव जायेते मम कर्म्मपरायणः॥
एवं वै मानुषो भूत्वा अपराधविवर्ज्जितः।
गमनं तस्य क्षेत्रस्य मरणं तत्र कारणम्॥
ये मृतास्तत्र सुश्रोणि क्षेत्रे शौकरवे मम।
शङ्खचक्रगदापद्मचतुर्हस्ताश्चतुर्भुजाः।
त्यक्त्वा कलेवरं तूर्णं मम लोकाय गच्छति॥"
इति वाराहे शौकरतीर्थमाहात्म्ये आदित्यवरप्रदानगृध्रजम्बुकोपाख्याननामाध्यायः॥
शौक्तिकेयं, क्ली, (शुक्तिकायां भवमिति। शुक्तिका+ढक्।) मुक्ता। इति राजनिर्घण्टः॥
शौक्तेयं, क्ली, (शुक्तौ भवमिति। शुक्ति+ढक्।) मुक्ता। इति राजनिर्घण्टः॥ शुक्तिसम्बन्धिनि, त्रि॥
शौक्ल्यं, क्ली, (शुक्लस्य भावः। शुक+"वर्णदृढादिभ्यः ष्यञ् च।" ५।१।१२३। इति ष्यञ्।) शुक्लता यथा—
"पलितं जरसा शौक्ल्यं केशादौ विस्रसा जरा।"
इत्यमरः॥
(यथा, बृहत्संहितायाम्। ४। ३।
"त्यजतोऽर्कतलं शशिनः
पश्चादवलम्बते यथा शौक्ल्यम्॥")
शौचं, क्ली, (शुचेर्भावः। शुचि+"इगन्ताच्च लघुपूर्व्वात्।" ५।१।१३१। इत्यण्।) शुचिता। शुचित्वम्। शुद्धिः। तस्य लक्षणादि यथा,—
"अभक्ष्यपरिहारस्तु संसर्गश्चाप्यनिन्दितैः।
स्वधर्म्मे च व्यवस्थानं शौचमेतत् प्रकीर्त्तितम्॥"
इत्येकादशीतत्त्वे बृहस्पतिवचनम्॥
अन्यच्च।
"सर्व्वेषामेव शौचानामर्थशौचं विशिष्यते।
योऽर्थार्थैरशुचिः शौचान्न मृदा वारिणा शुचिः॥
सत्यशौचं मनःशौचं शौचमिन्द्रियनिग्रहः।
सर्व्वभूतदयाशौचं जलशौचन्तु पञ्चमम्॥
यस्य सत्यञ्च शौचञ्च तस्य स्वर्गो न दुर्लभः॥"
इति गारुडे ११० अध्यायः॥
अपिच।
"यावता शुद्धिं मन्येत तावच्छौचं समाचरेत्।
प्रमाणं शौचसंख्याया न शिष्टैरुपदिश्यते॥
शौचन्तु द्विविधं प्रोक्तं बाह्यमाभ्यन्तरं तथा।
मृज्जलाभ्यां स्मृतं बाह्यं भावशुद्धिरथान्तरम्॥"
इति गारुडे २१५ अध्यायः॥
पादादिशौचगुणा यथा,—
"मेध्यं पवित्रमायुष्यमलक्ष्मीकलिनाशनम्।
पादयोर्मलसर्गाणां शौचाधानमभीक्ष्णशः॥"
इति राजवल्लभः॥